

JAARVERSLAG 2018

FREE NATURE

INHOUD

1.	Inleiding	4
2.	Kuddenieuws	8
	Jaar begint nat met extreem hoog water	9
	Nieuwe gebieden: Gendtse Waard & Koornwaard	9
	Kudde waterbuffels verdubbeld	10
	Koniks waalstrand	11
	Onderzoek Rode Geus	12
	Groei kuddes wisenten	13
	Autolak en paarden	13
	Kuddebalans	13
3.	Deskundigheid	18
	Vakseminar natuurlijke begrazing	19
	FREE adviseert Staatsbosbeheer in Flevoland	20
	Studentenonderzoek Waterbuffels Noordwaard	20
	Hooglanders leren van duindoorn eten	20
	Wisenten symposium Polen en onderzoeksresultaten	21
	VBNE workshop grazers en risico's	22
4.	Wildernisvlees	24
	Nieuw afhaalpunt in Rotterdam	25
	Vers vlees verkoop Gelderse Poort groot succes	25
	Galloway Naardermeer blijft succesvol	25
	Afhaalpunt Kweekland aan het woord	25
	De Afhaalpunten	26
5.	Organisatie	28
	Vertrek Jos Cornelissen	29
	Werkorganisatie	29
6.	Raad van Toezicht/Governance	32
7.	Financiën	36
8.	Tot slot	40
	Colofon	41

1

INLEIDING

Voor u ligt het jaarverslag van FREE Nature over 2018 met een impressie van onze activiteiten en de bereikte resultaten. Terugblikkend op 2018 kijken we als FREE Nature terug op een succesvol jaar. Het werk van FREE Nature concentreert zich op het herstel en de ontwikkeling van spontane natuur. Hier dragen we op vele manieren aan bij, maar vooral door de inzet van onze kuddes.

Kern van ons werk is immers het voor opdrachtgevers verzorgen van begrazing van natuurgebieden. Maar daarnaast geven we ook advies en training over alle aspecten van het dagelijks kuddebeheer en over thema's als herstel van natuurlijke processen via natuurlijke begrazing. Hiermee werken we aan het gehele traject van plan tot uitvoering. Het bevorderen van dit soort natuur- en landschapsontwikkeling en het creëren van de ruimte voor de mens om hiervan te genieten heeft ook het afgelopen jaar centraal gestaan in onze missie. Een doel dat we ook in de toekomst na blijven streven!

Bij dit voorwoord past veel waardering voor iedereen in en rond het FREE Nature-team die hier in 2018 op zijn eigen manier aan heeft bijgedragen.

Voor mij is dit de laatste keer dat ik u als directeur het jaarverslag zal aanbieden. Per medio mei 2019 heb ik namelijk mijn functie om gezond-

Halverwege mei staan de meidoorns volop in bloei, een van de jaarlijkse terugkerende hoogtepunten

heidsredenen neergelegd. Daarbij kan ik terugkijken op een aantal afwisselende, maar vooral ook mooie jaren waarin de stichting FREE Nature een steviger positie heeft gekregen als toonaangevende partij in natuurlijke begrazing.

Ik wens u veel lees- en kijkplezier met dit jaarverslag.

Jos Vrolijk
directeur/bestuurder FREE Nature (tot 16 mei 2019)

2

KUDDENIEUWS

Ook in 2018 was er het nodige te doen rondom onze kuddes. Het jaar begon al direct met een periode van hoog water in het rivierengebied. En toen het water nog maar net was gezakt trok er een zware storm over het land met de nodige omgevallen bomen. Hoewel de beheerders er last van hadden, vooral om omgevallen bomen te verwijderen van de rasters, leverde dit de grazers juist een feestmaal op in de vorm van takken, knoppen en twijgen, extra smakelijk zo midden in de winter.

Na een rustig voorjaar leek het vervolgens een mooie zomer te worden. Mooie lange warme dagen om volop te genieten van de natuur en onze kuddes. Maar de warmte hield aan en juli en augustus werden extreem droog. Op de hogere zandgronden verdween het gras als sneeuw voor de zon en kleurden de vlaktes geel. De grazers trokken de bossen in op zoek naar het loof van bomen en struiken. De waterstand in de het Rivierpark Maasvallei daalde ondertussen zover, dat de grazers gemakkelijk de oversteek naar België en weer terug konden maken.

In het najaar werden we plots verrast door de geboorte van twee late wisentkalveren; eentje in september en één eind oktober. Zo laat in het seizoen hebben we in ruim 10 jaar wisenten in Nederland nog niet eerder meegemaakt. Onze kuddes Koniks en diverse soorten runderen hebben ook dit jaar een mooie groei doorge-

maakt, waarbij we opnieuw een aantal prachtige nieuwe gebieden in beheer hebben genomen.

JAAR BEGINT NAT MET EXTREEM HOOG WATER

Het kan u bijna niet ontgaan zijn, het jaar begon met hoge waterstanden op onze rivieren. Vele uiterwaarden overstroomden. Woensdag 10 januari bereiken de grote rivieren hun hoogste piek. Onze beheerders zijn direct aan het begin van het jaar druk in de weer geweest in de vele natuurgebieden langs de rivieren. Grazers als Konik, Galloway, Rode Geus of waterbuffel zijn tijdelijk verplaatst naar een hoogwatervluchtplaats.

Een dermate hoog peil op de rivieren bereiken we gemiddeld eens in de 5 jaar. Hoewel mis-

Hoog water in de Beuningse uiterwaarden

schien lastig voor de beheerder, profiteert de natuur hier volop van. Nieuwe zandpakketten werden afgezet, waar uiteindelijk nieuwe duintjes uit ontstaan. Elders ontstaan door erosie nieuwe stijlwallen, ideaal voor oeverwaluizen.

In het Munnikenland, één van de laatste gebieden die overstroomt, bivakkeerden de dieren voor het eerst op de Wakkere Dijk, de nieuwe hoogwatervluchtplaats die is aangelegd na de gebiedsuitbreiding in 2017.

NIEUWE GEBIEDEN: GENDTSE WAARD & KOORNWAARD

Nieuw in 2018 waren o.a. de Gendtse Waard en de Koornwaard. Op zondag 22 april, zonovergoten, was het feest. De natuurlijke begrazing van de Gendtse uiterwaard ging van start. In dit natuurgebied van ruim 100 hectare werd een kudde van 20 Rode Geuzen en 28 Koniks los gelaten. De feestelijke 'opening' in Gendt vond plaats met een vroege wandelexcursie, daarna toespraken van opdrachtgever en terreinbeheerder Staatsbosbeheer en van de wethouder. Vervolgens mochten de dieren hun nieuwe leefgebied gaan verkennen. Dat alles onder veel publieke belangstelling en met prachtig weer.

Inmiddels zijn de kuddes hier flink gegroeid met op 31 december maar liefst 31 Rode Geuzen en 38 Koniks.

Feestelijke opening Gendtse Uiterwaard

Twee en een halve week eerder, op woensdag 4 april was het ook feest. De eerste Koniks arriveerden in de Koornwaard, onderdeel van gebiedsontwikkeling van het Kanaalpark. In de loop van het jaar volgden nog meer dieren en sloten we 2018 af met 14 Koniks en 14 Rode Geuzen in deze Maasuitewaard van Natuurmonumenten. De Koornwaard, onderdeel van het Kanaalpark Den Bosch, is onderdeel van een pilot project van de Provincie Noord-Brabant, gemeente 's-Hertogenbosch en Natuurmonumenten. In deze pilot wordt in een aantal jaren toegewerkt naar een kostenneutraal beheer, door de inzet van vrijwilligers en de verkoop van vlees uit de natuur. Eerder in het jaar op woensdag 31 januari sloot de gemeente een overeenkomst met de stichting Eyghentijds. Deze stichting runt de stadsboerderij in het Kanaalpark en heeft het beheer van het noordelijk deel van het Kanaalpark

Koniks staan klaar om te worden losgelaten in de Gendtse Uiterwaard

en de Koornwaard overgenomen. Voor de begrazing is er een overeenkomst gesloten tussen Eyghentijds en FREE Nature. De gemeente levert samen met de provincie een financiële bijdrage voor het opstarten van het beheer.

Naast nieuwe gebieden viel er in 2018 ook een gebied af. Eind maart stopte FREE Nature met het beheer van de Leeuwense Waard. Terreineigenaar K3 Delta heeft gekozen om een andere richting op te gaan. Graag bedanken wij K3

Delta voor de jarenlange prettige samenwerking.

KUDDE WATERBUFFELS VERDUBBELD

Halverwege september werd het 15de waterbuffel kalf geboren in de Noordwaard. Hiermee is de kudde in 3 jaar tijd verdubbeld! Voorlopig is er in de 320 hectare grote Noordwaard nog ruimte genoeg, maar nieuwe gebieden voor waterbuff-

Het 15^e waterbuffelkalf geboren in de Noordwaard

fels zijn natuurlijk welkom! Daarom zijn er in 2018 al diverse verkennende gesprekken met andere terreinbeheerders gevoerd.

In de afgelopen twee jaar deed FREE Nature veel ervaring op met deze bijzondere dieren. Deze vorm van begrazing is nieuw voor Nederland. Waterbuffels worden op meerdere plekken ingezet, maar tot 2016 nog nergens in natuurlijke kuddes. De eerste ervaringen met de waterbuffels leren ons dat ze erg graag en gemakkelijk

zwemmen, ook in de koude winters. Zo komen de dieren overal en begrazen ze de waterrijke Noordwaard optimaal. Het idee zou zijn dat de dieren graag riet eten en die hypothese blijkt te kloppen. De dieren kunnen goed overweg met ruwe vegetatie. Ook passen de dieren zich gemakkelijk aan, aan hun omgeving. Ze zijn sober en sterk en krijgen zelfstandig hun kalveren. En hoewel ze iets meer op hun privacy gesteld zijn dan de meeste runderrassen, gaan ze prima samen met de recreatie in de Noordwaard.

Ook na half september vonden nog diverse geboortes plaats waardoor we het jaar afsloten met 37 waterbuffels.

KONIKS WAALSTRAND

De zomer van 2018 bracht mooi warm weer, waarmee vele mensen genoten van al het moois buiten. Zo werd ook het Waalstrand bij Nijmegen druk bezocht. Helaas wist niet iedereen zich aan de juiste omgangsregels met de grazers te houden en gingen twee Koniks, doordat ze gevoerd en aangehaald werden, opdringerig gedrag vertonen. Dit dwong ons als beheerder de dieren hier weg te halen, wat tot de nodige publieke verontwaardiging leidde. Voor deze dieren is een oplossing gevonden door ze in een ander natuurgebied onder te brengen, in een gedeelte waar geen bezoekers komen.

De definitieve oplossing voor opdringerige dieren is een gedragsverandering van de bezoekers en niet in het verplaatsen van deze twee Koniks. Samen met terreineigenaar Staatsbosbeheer en gemeente Nijmegen is overlegd hoe dit probleem op te lossen. Tijdens de drukke periodes zal het Waalstrand voortaan worden afgesloten voor de grote grazers. Maar ook elders in de Gelderse Poort, of in één van de andere gebieden waar FREE Nature actief is, kan je onze dieren tegen komen. We blijven dan ook alle bezoekers vragen om de dieren te respecteren en met rust te laten.

De beheerders en vrijwilligers van FREE letten niet alleen op onze dieren, ze zijn tevens gast-vrouw/gastheer voor de mooie gebieden waar wij mogen werken. Zo zorgen we er samen voor dat mens en dier goed samengaan en iedereen maximaal kan genieten.

ONDERZOEK RODE GEUS

De Rode Geus is inmiddels een algemene verschijning in veel natuurgebieden. Dit jonge ras komt voort uit een kruising tussen Brand Rood MRIJ-rund en het Franse Saler rund en past perfect in ons rivierenlandschap. Na zo'n 20 jaar de-domesticatie bleek helaas de onnatuurlijke eigenschap vroegrijpheid nog regelmatig op te duiken. Samen met de Wageningen Universiteit is onderzocht hoe we middels gerichte selectie hier verbetering in aan kunnen brengen. Dit om het zelfstandig overleven in de vrije natuur te bevorderen.

Via verschillende modellen bleek dat alleen selectie onvoldoende resultaat oplevert. Bovendien leidt dit tot genetische versmalling binnen de populatie Rode Geuzen. Daarom is geadviseerd genetisch materiaal in te brengen van een derde, laat rijp ras, om zo de volgende stap bij de Rode Geus te zetten.

In december 2018 is de volgende stap in de ontwikkeling van de Rode Geus (2.0) gezet in de Beuningse Uiterwaarden. Door de introductie

Naar aanleiding van de evaluatie van de Rode Geus zijn in december enkele Schotse Hooglander stieren in de kudde Geuzen van Beuningen geïntroduceerd

van enkele Schotse Hooglanderstieren werken we toe naar verdere aanpassing aan de natuur. Uiteraard letten we er streng op dat de positieve eigenschappen van de Rode Geus niet verloren

gaan. Medio voorjaar 2020 verwachten we de eerste kalveren. Zo is de ontwikkeling en verwildering van de Rode Geus een activiteit van de lange adem.

GROEI KUDDES WISENTEN

Op 26 oktober werd er tot grote verrassing van de beheerders van de Maashorst een herfstkalf ontdekt bij de kudde wisenten. Eind oktober is voor wisenten erg ongebruikelijk en laat in het jaar. Helemaal onverwachts kwam het kalf niet, het was de beheerders al wel opgevallen dat de wisent koe erg fors en mogelijk dragend was. Maar gewoon is een kalf eind oktober allerm minst. Het is nog niet eerder voorgekomen dat er zo laat in het seizoen een wisentkalf geboren is in de Nederlandse natuur.

Sowieso werden veel wisentkalveren dit jaar later dan normaal geboren. Op de Maashorst werd er een kalf geboren in september en in augustus en twee kalveren eind juli. Ook het enige kalf dit jaar bij de wisenten op de Veluwe werd eind juli geboren. Een goede verklaring voor de vele late geboortes hebben we nog niet.

De kudde wisenten op de Maashorst groeide in 2018 van 15 naar 19 dieren. Er werden hier 6 kalveren geboren. Aan het begin van het jaar zijn er 2 dieren uit de Maashorst verhuisd naar een natuurgebied in Spanje. Op de Veluwe bij Radio Kootwijk bleef de kuddeomvang gelijk. Weliswaar werd hier 1 kalf geboren, maar ook vanuit dit gebied werd een volwassen stier verplaatst naar een natuurgebied in Spanje. Zo dragen beide gebieden bij aan het behoud van de wisent.

AUTOLAK EN PAARDEN

Op steeds meer plekken kom je onze grazers tegen in steeds groter wordende natuurgebieden. En zo nu en dan worden gebieden verbonden middels een wegoversteek, waarbij automobilisten onze grazers op hun pad tegen komen. Een mooie belevenis, ware het op safari met eigen auto. Maar hier zit ook een risico aan. Als je te dicht bij de dieren komt, kunnen ze de auto beschadigen. Zo zetten paarden graag hun tanden in de laklaag. Zaak dus om afstand te houden, ook met de auto!

Om bezoekers hier op te wijzen is er een waarschuwingpictogram ontwikkeld. Gebiedsontwikkelaar ARK Natuurontwikkeling bedacht een

Pictogram waarschuwt dat paarden auto's kunnen beschadigen ©ARK Natuurontwikkeling

pictogram voor natuurgebied de Maashorst. Maar ook elders is deze waarschuwing relevant, o.a. in de Gelderse Poort en het Munnikenland. Zo worden automobilisten op het risico gewezen.

Autorijdende bezoekers van natuurterreinen moeten zich bewust zijn van de risico's. Als zo'n terrein door paarden wordt begraasd, is het onverstandig om de auto hier te parkeren of stil te gaan staan. Parkeren op de officieel aangegeven parkeerterreinen is niet alleen van belang om geen boete te riskeren, maar ook om schade aan uw voertuig te voorkomen. Helaas dekt de verzekering in veel gevallen niet de schade, zeker niet als de gebruiker vooraf duidelijk is geïnformeerd.

KUDDEBALANS

In 2019 heeft onze kudde weer een mooie groei doorgemaakt. Van 1494 dieren op 1 januari naar 1577 dieren op 31 december. De grootste groei vond plaats in onze kudde Koniks, welke toenam van 555 dieren naar 613 dieren. Reproductie lag bij de Koniks op 32%.

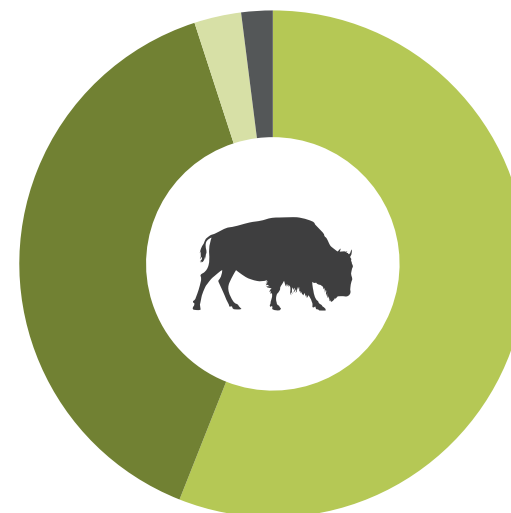
Bij de runderen bleef het aantal dieren nagenoeg gelijk; 866 runderen op 1 januari tegen 885 op 31 december. Ook hier lag de reproductie op 33%. Binnen de verschillende rassen vonden wel de nodige verschuivingen plaats. De Rode Geus populatie groeide, ondanks selectie, van 167 naar

211 dieren, terwijl de populatie Schotse Hooglanders afnam van 323 naar 279 dieren. Het aantal Galloways bleef min of meer gelijk, 369 om 380 dieren. De kudde Sayaguesa runderen op Schiermonnikoog groeide van 10 naar 15 dieren. Voor zowel rund als paard gold dat behalve aanwas er ook afname plaatsvond, door natuurlijke sterfte, maar ook door levende overdracht aan andere natuurorganisaties en slacht voor wildervlees.

De reproductie bij de kudde waterbuffels lag in 2018 het hoogst, op maar liefst 42%. Hier groeide de kudde van 28 naar 37 dieren, met als opvallend feit dat alle geboortes pas na begin augustus plaatsvonden.

Naast de Maashorst en Radio Kootwijk, stond in 2018 ook de kudde wisenten in het Kraansvlak op onze kuddebalans. Dit voor het laatste jaar. De pilot welke in 2007 is gestart, is eind 2017 overgegaan in regulier beheer. Het dagelijkse beheer werd al uitgevoerd door de lokale beheerder PWN, maar gedurende de pilot stonden de dieren bij FREE Nature geregistreerd. I.v.m. de overgang in het beheer stonden deze dieren in 2018 nog op de kuddebalans van FREE Nature. Door de verplaatsing van een groep van 6 dieren vanuit het Kraansvlak naar het buitenland, bleef het totaal aantal wisenten in 2018 gelijk, namelijk 42 dieren. Reproductie lag hier het laagst op 26%, geheel natuurlijk omdat wisentkoeien niet ieder jaar een kalf krijgen.

Kuddebalans 31-12-18

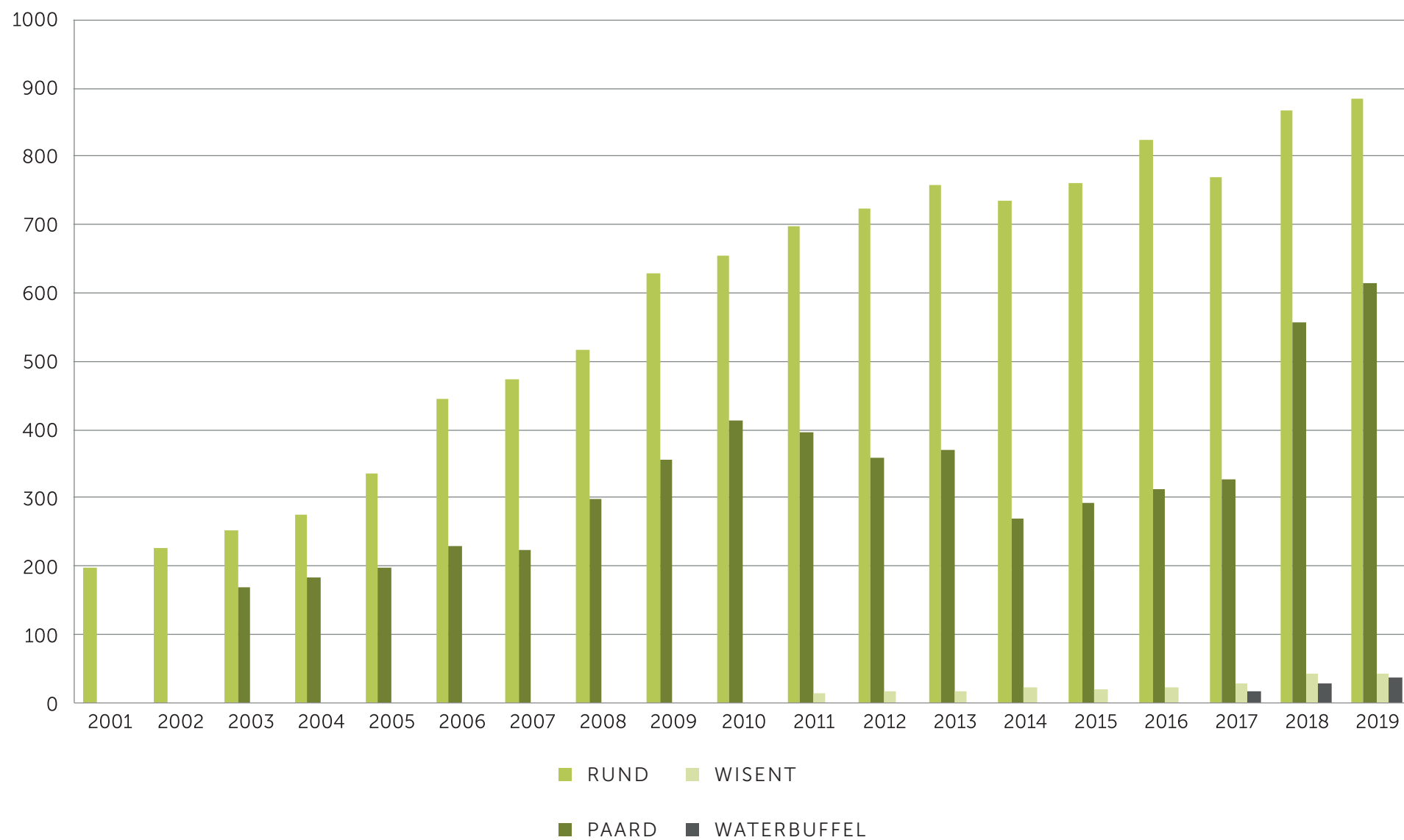

RUND	56%
PAARD	39%
WISENT	3%
WATERBUFFEL	2%

Voor runderen geldt een oormerkplicht welke is gekoppeld aan de kuddeadministratie

Kuddeomvang FREE Nature | aantallen per 1-1

Opdrachtgevers FREE Nature 2018	
Eiland van Brienenoord	Zuidhollands Landschap
Landtong Rozenburg	Staatsbosbeheer
Broekpolder	Gemeente Vlaardingen
De Staart	Hoekse Waards Landschap
Kuipersveer	Diverse sponsors; bedrijven en particulieren
Slikken van de Heen	Stichting Het Zeeuwse Landschap
Oranjezon	Stichting Het Zeeuwse Landschap
Geuzenbos Amsterdam	Havenbedrijf Amsterdam
Klimaatbuffer IJsselmonde	ARK Natuurontwikkeling
Naardermeer	Natuurmonumenten
Begrazingsgebieden NUON energie centrale Diemen	NUON
Noordwaard	Gebr. Van Kessel B.V.
Zuidpolder	Gemeente Barendrecht
Munnikenland / Loevestein	Staatsbosbeheer
Leeuwense waard*	K3 Delta
Beuningse en Weurtse uiterwaarden	Staatsbosbeheer, GDF-Suez, Alliander
Lobberdense waard	Centrale Industriezand Voorziening
Loowaard	Staatsbosbeheer, Wienerberger, Moorlag
Gelderse Poort	Staatsbosbeheer
Gendtse uiterwaard**	Staatsbosbeheer

Opdrachtgevers FREE Nature 2018	
Veluwe Wisenten Radio Kootwijk	ARK Natuurontwikkeling
Wormdal	Waterschap Limburg, Städteregion Aachen, Stadt Herzogenrath
De Rug	Waterleiding Maatschappij Limburg (WML)
Roode Beek	Natuurmonumenten
Rivierpark Maasvallei	Staatsbosbeheer
Kitschbach	Gemeinde Waldfeucht
Drielandenpark	ARK Natuurontwikkeling
Kanaalpark Den Bosch	Gemeente 's-Hertogenbosch
Diezemonding	Gemeente 's-Hertogenbosch
Maashorst	ARK Natuurontwikkeling
Pannenhoef	Brabants Landschap
Schiermonnikoog	Natuurmonumenten
* Gestopt medio voorjaar 2018	
** Aanvang medio april 2018	

Een overzicht van alle gebieden en opdrachtgevers waarvoor FREE Nature in 2018 actief is geweest vindt u in bijgaande tabel. Met onze opdrachtgevers hebben we zeer regelmatig contact, zowel in het veld, via digitale communicatiekanalen, als 'aan het bureau.'

3

DESKUNDIGHEID

VAKSEMINAR NATUURLIJKE BEGRAZING

Op 1 november organiseerde FREE Nature i.s.m. ARK Natuurontwikkeling het vakseminar Natuurlijke begrazing. Tijdens deze dag op Kasteel Groeneveld waren ruim 100 mensen aanwezig; van terreinbeheerders en beleidsmakers tot onderzoekers en ecologen. Het is ruim 35 jaar geleden dat de eerste grote grazers werden losgelaten in de Nederlandse natuur. De afgelopen decennia hebben we veel geleerd, onderzoek verricht en nieuwe ervaringen en inzichten opgedaan.

Middels een zestal presentaties werd een dwarsdoorsnede van de Nederlandse natuur getoond. De rol en impact van begrazing kwam volop ter sprake:

- Chris Smits van de Rijksuniversiteit Groningen gaf een overzicht van natuurlijke begrazing door het gehele land. Wat verstaan we precies onder natuurlijke begrazing? Waar vindt het plaats? En welke onderzoeken zijn er inmiddels uitgevoerd.
- André ten Hoedt van Natuurmonumenten ging in op de effecten van begrazing op de drogere zandgronden en dan met name de Veluwe Zoom. Dit is een van de begrazingsgebieden van het eerste uur en al vele decennia hebben de Schotse Hooglanders hier een vrij leven.

André ten Hoedt vertelt over de lessen van ruim 30 jaar begrazing met Schotse Hooglanders op de Veluwe Zoom

- Theo Boudewijn van Bureau Waardenburg richtte zijn blik op het rivierengebied, specifiek de Noordwaard. Begrazing gaat hier hand in hand met rivierveiligheid. Met de introductie van de waterbuffel, is er een extra dimensie toegevoegd aan het gilde grote grazers.
- Marijn Nijssen van Stichting Bargerveen ging dieper in op de kustduinen. Al vele eeuwen

leven hier tal van planteneters; konijnen ooit uitgezet voor de pels, maar ook schapen en koeien die hier vroeger gehoed werden. Tegenwoordig komen we in onze duinen volop grote grazers tegen, van Schotse Hooglander en Konik, tot aan damhert en wisent. Duinen zijn gebaat bij dynamiek en begrazing speelt hier een belangrijke rol.

- Geert Timmermans van de gemeente Amsterdam sprak over stadse natuur. Behalve mooie natuurresultaten is beleving door het publiek een belangrijke rol van de begrazing. Zo krijgen overhoekjes betekenis en wordt illegaal gebruik voorkomen. Minstens zo belangrijk als de dieren, zijn de beheerders en vrijwilligers als gastvrouwen/gastheren.
- Hettie Meertens van ARK Natuurontwikkeling sloot af met een verhaal over de Grensmaas. Begrazing, recreatie en delfstofwinning (grind) gaan hier hand in hand. Zo keert dynamiek terug in ons landschap met volop verrassingen voor ons om te ervaren.

Na de presentaties werd de dag afgesloten met een levendige discussie rondom de toekomst van begrazing. O.a. de rol van landbouwsubsidies, maar ook het maatschappelijk draagvlak kwam uitgebreid aan bod.

De presentaties zijn terug te vinden op de website van FREE Nature via <https://www.freenature.nl/nieuws/2018/ruim-35-jaar-natuurlijke-begrazing-nederland>

FREE ADVISEERT STAATSBOS-BEHEER IN FLEVOLAND

FREE Nature heeft haar uitgebreide kennis ook in 2018 breed kunnen inzetten. Praktijk ervaringen werden benut door Staatsbosbeheer Oost-

Er was volop ruimte om vragen vanuit de zaal te stellen tijdens het vakseminar Natuurlijke Begrazing

vaardersplassen ter voorbereiding op de reset grote grazers. Maar ook elders in onze jongste provincie adviseerde FREE Nature. Voor Staatsbosbeheer is er een begrazingsadvies opgesteld voor het Kromslootpark bij Almere en het Oostvaardersveld. Voor de Trekweg is gekeken hoe Kiekendieven beheer kan worden bevorderd middels inzet grote grazers.

STUDENTENONDERZOEK WATERBUFFELS NOORDWAARD

Sinds 2016 leeft een natuurlijke kudde waterbuffels in de Noordwaard. In de maand mei heeft stagiaire Tracey Postma van Helicon Geldermalsen de kudde op de voet gevolgd. Allereerst is gekeken naar het activiteitenpatroon. De waterbuffels doen waarvoor ze ingezet zijn. Ze grazen

het overgrote deel van de tijd, namelijk 48%. Daarnaast besteden ze geruime tijd aan het liggen en herkauwen (33%). Ook zwemmen hoort met 11% tot één van hun favoriete bezigheden. Behalve het zwemmen om de kreken over te steken, maken de waterbuffels graag gebruik van water om te badderen. Hoe hoger de temperatuur, hoe vaker de waterbuffels in het water werden aangetroffen. Van alle gedane waarnemingen was de temperatuur in maar liefst 82% van de gevallen 20 graden of hoger. Gesteld kan worden dat waterbuffels bij alle temperaturen gebruik maken van het water, maar dat zij bij lagere temperaturen alleen oversteken, terwijl ze bij hogere temperaturen ook gebruik maken van het water om af te koelen.

HOOGLANDERS LEREN VAN DUINDOORN ETEN

De winter is de periode van het jaar dat de grazers eten van bomen en struiken en zo de structuur van het landschap vormen. De duindoorn wordt echter nauwelijks gegeten. Totdat we waarnamen dat een Schotse Hooglanderstier in het Geuzenbos Amsterdam leerde hoe dit te doen, juist door opzoek te gaan naar de kwetsbare toppen.

Duindoorn is één van de pionierssoorten in de kustgebieden. Zij vormen de eerste fase van de bosontwikkeling. Maar behalve mooi duinbos, is ook openheid en dynamiek typerend voor de

Schotse Hooglanderstier eet de toppen uit de duindoorn

duinen. Voor terreinbeheerders kan duindoorn zowel een lust als een last zijn. In het Geuzenbos Amsterdam zorgde een nieuw ingevoerde stier voor een mooie verrassing. Daar waar de duindoorn de hoogte in groeit, buiten

het bereik van de bekken van de grote grazers, gaat hij minder energie steken in zijn verdediging. Het groeien van al die doornen kost veel voedingsstoffen. De nieuwe stier trok het duindoornstruweel in op zoek naar de hogere strui-

ken, wist de stam om de buigen om zo bij de smakelijke doornvrije takken te komen. Gedrag wat hij vervolgens de rest van de kudde aanleerde.

WISENTEN SYMPOSIUM POLEN EN ONDERZOEKSRÉSULTATEN

Het onderzoek naar het terreingebruik van de wisenten op de Maashorst is in 2018 in volle vaart voort gezet. De eerste resultaten zijn gepresenteerd tijdens het internationale wisenten symposium in Polen. Jaarlijks vindt er in Polen een congres plaats over de wisent, met onderwerpen uiteenlopend van ecologie en biologie, tot veterinaire zaken en uitwisseling van dieren. In 2018 vond het symposium plaats in Bieszczady in Zuidoost Polen. Voor FREE Nature een mooie kans om haar gezicht te tonen.

Eén van de belangrijkste onderzoeksresultaten in het terreingebruik is, dat de wisenten op de Maashorst in de zomermaanden een voorkeur tonen voor de meer beboste delen. Een vermoedde correlatie met afkalverperiode bleek onterecht; de wisenten toonden ook zonder kalveren deze voorkeur. Hiermee hebben wisenten, in tegenstelling tot rund en paard, ook 's zomers een grote invloed op ons boslandschap. Boomsoorten die door de wisenten op de Maashorst graag benut worden zijn o.a. berk, eik, lijsterbes en vuilboom of sporkehout. 's Winters daaren-

tegen trokken de dieren meer de open gebieden in. Hiermee blijft de internationale discussie over de rol van de wisent in onze ecosystemen levendig.

In 2018 heeft FREE Nature i.s.m. partners en opdrachtgevers in totaal 8 studentenonderzoeken begeleid op de Maashorst. Daarnaast vonden er verschillende jaarprojecten plaats vanuit de HAS Den Bosch, in schooljaren '17/'18 en '18/'19, waarbij meerdere groepen studenten een jaar lang onderzoek verrichten. In 2019 en 2020 is het nog steeds mogelijk een onderzoeksstage op de Maashorst te verrichten.

VBNE WORKSHOP GRAZERS EN RISICO'S

18 April organiseerde de Vereniging voor Bos- en Natuurterreineigenaren een workshop rondom grote grazers en risico's. FREE Nature verzorgde een actieve bijdrage middels een presentatie en discussie. Aanleiding was een eerder uitgebracht rapport over incidenten rondom grote grazers. Hierbij bleek het aantal gevallen met letselschade de afgelopen jaren gelukkig mee te vallen. Desondanks heeft een voorval altijd veel impact op de betrokkenen. Het blijft voor de beheerders dan ook zaak om alert te blijven op het gedrag van hun kuddes, maar ook om voldoende voorlichting te geven.

Gevallen met materiële schade zijn voor FREE Nature een belangrijk aandachtspunt. Met name incidenten met grazers welke schade toebrengen aan auto's nemen de laatste jaren toe. Dit is een neveneffect van het vergroten en koppelen van natuurgebieden, waarbij steeds vaker passages voor grazers worden ingericht en wegen door natuurgebieden komen te lopen. Goede bebording is essentieel om publiek voor te lichten, maar ook om kuddes verzekeraar te houden.

4

WILDERNISVLEES

In 2018 hebben vele dozen wildernisvlees hun weg naar liefhebbers van wildernisvlees gevonden. Afhankelijk van het seizoen wisselt de voorkeur van de klanten van stoofvlees in de winter tot biefburgers en saucijzen voor de barbecue in de zomer. Voor de mensen met minder tijd om te koken is het vlug klaar pakket aantrekkelijk. Iedere maand is er een product in de aanbieding om de aandacht te vestigen op één van onze producten. Stoofvlees bereiden vraagt wat langer aandacht en tijd dan b.v. gehakt rul bakken, niet iedereen heeft daar geduld voor en dus zijn we eind 2018 gestart met de ontwikkeling van klant en klaar stoofvlees. In 2019 introduceren we dit in de webshop. De klanten weten de weg in de webshop inmiddels goed te vinden en voelen zich vrij om vragen te stellen aan het team wildernisvlees. Soms missen klanten een product en mailen daarover. Het aanbod in de shop varieert omdat niet het hele jaar door dieren worden geslacht en omdat er niet van ieder dier dezelfde producten kunnen worden gemaakt, doordat het vlees van het ene dier malser is dan van een ander.

NIEUW AFHAALPUNT IN ROTTERDAM

Nieuw in 2018 is afhaalpunt Eten van Arie in Rotterdam. Arie Kwak is een bekende Rotterdamse cateraar met een passie voor eerlijk, gezond en vooral smaakvol eten. Een visie die perfect aan-

sluit bij het wildernisvlees van FREE Nature. In November 2018 is Eten van Arie gestart als nieuw afhaalpunt. Rondom Rotterdam liggen diverse natuurgebieden waar de grazers van FREE Nature te vinden zijn. Nu is ook het wildernisvlees direct in de stad verkrijgbaar.

VERS VLEES VERKOOP GELDERSE POORT GROOT SUCCES

Zaterdag 3 november was het gezellig en druk aan de Ooyse Bandijk in de Gelderse Poort. Na het eerdere succes in 2016 vond hier de 2de verkoopdag vers wildernisvlees Gelders Poort plaats. De gehele ochtend waren vooraf bestelde pakketten wildernisvlees af te halen bij de werkschuur van Staatsbosbeheer. Het vlees was vers, pas enkele dagen daarvoor geslacht en afkomstig van dieren uit de omliggende gebieden.

Gedurende de ochtend gingen diverse excursies het gebied in, op zoek naar de grote grazers en kijkend naar hun invloed op de natuur. Zo kreeg men een unieke inkijk in het werk van FREE Nature; natuurgebieden die tot bloei komen, grote grazers die hier een vrij leven leiden, een kuddebeheerder die met passie en liefde naar de natuur en naar zijn dieren kijkt tot aan het uiteindelijke beheer dat hierbij komt kijken.

GALLOWAY NAARDERMEER BLIJFT SUCCESVOL

Het verkopen van vers vlees is niet nieuw. Al enkele jaren wordt tijdens een drietal verkoopdagen het zogenoemde Galloway Naardermeer vlees verkocht. Ook hier gaat het om vers vlees direct afkomstig uit het eigen gebied. Op 6 oktober, 10 november en 15 december stonden de verkoopdagen gepland. Via een speciaal daarvoor ingerichte website kon men vooraf het lokale vlees bestellen, welk steeds weer uitverkocht was. Door de keten kort en overzichtelijk te houden wordt er in het Naardermeer al jaren gewerkt aan een mooi en eerlijk product, maar ook aan draagvlak voor het lokale kudde- en natuurbeheer.

AFHAALPUNT KWECKLAND AAN HET WOORD

Stadstuin Kweekland in Arnhem is een verrassende tuin op een zuidhelling vlakbij Park Sonsbeek waar alles en iedereen tot bloei komt. Sinds enkele jaren zijn we ook uitgiftepunt voor FREE Nature/Wildernisvlees. Een mooi initiatief dat we direct goed vonden passen bij onze manier van werken en doen: dichtbij de natuur, eerlijk en puur. Onze inschatting was dat de klanten van Wildernisvlees ook interesse zouden hebben in onze groenten die immers van eenzelfde puurheid en eerlijkheid zijn. En dat klopte, regelmatig nemen de klanten

Kweekland

naast hun pakket vlees ook de mooie groenten van ons land mee. Daarnaast houden we van verhalen vertellen, laten zien dat er een alternatief is, inspireren om het anders, beter te doen. Het verhaal van Wildernisvlees is inmiddels één van de verhalen die we vertellen op Kweekland: het sluit naadloos aan bij onze waarden en is daarom zo waardevol voor ons en onze bezoekers.

Kweekland is een pluktuin van en voor Arnhemmers. Een tuin waar we biologische groenten, bloemen, fruit en kruiden kweken. Een tuin om te laten zien dat iedereen het ook zelf kan. Je kunt er bloemen plukken, groenten oogsten, even neerstrijken in de boomgaard of op het terras van de theeschenkerij. In de kas zit tuinwinkel

Tebuiten met alle basics voor de tuin waaronder biologische kruidenplanten, potgrond en tuingereedschappen. Ook PUURLand heeft hier haar uitgiftepunt met wekelijks een boodschappentas vol lokale ingrediënten. "Kweekland aan tafel!" zorgt op aanvraag voor een heerlijke lunch, picknick, feestje, cursus of vergadering in de tuin of de kas.

DE AFHAALPUNTEN

Bij alle afhaalpunten zijn vrijwilligers, beheerders, medewerkers of eigenaren actief om de dozen wildernisvlees over te dragen aan de bestellers. Onze dank gaat uit naar al deze mensen, die meehelpen om wildernisvlees te distribueren. Zonder hen en hun tomeloze inzet en vrien-

Afhaalpunten wildernisvlees	
Amstelveen	Boswinkel Amsterdamse Bos
Arnhem	Stadstuin Kweekland
De Bilt	Landgoed Oostbroek
Delft	Ambacht Delft
Den Haag	Wijnkoperij Van den Hoogen
Doorwerth	Dalweg
Haarlem	Dicks badkamers
Nijmegen	Ooijse dijk
Oud-Beijerland	Bezoekerscentrum Klein Profijt
Poederroijen	Slot Loevestein
Rosmalen	Stadsboerderij Eyghentijds
Rotterdam	Eten van Arie
s Graveland	De winkel Land en Boschzigt
Stoutenburg	Koetshuis Stoutenburg
Velp	t Aardappelpakhuis
Voerendaal	Bezorgdienst Limburg-zuid
Wageningen	Bezoekerscentrum de Blauwe Kamer
Wijchen	Kraaijenberg

delijkheid zou het onmogelijk zijn om zoveel mensen te laten genieten van het mooie eerlijke, meest natuurlijke stukje wildernisvlees.

'Onze dank gaat uit naar alle vrijwilligers. Zij helpen om wildernisvlees te distribueren. Zonder hen en hun tomeloze inzet en vriendelijkheid zou het onmogelijk zijn om zoveel mensen te laten genieten van het mooie eerlijke, meest natuurlijke stukje wildernisvlees.'

5

ORGANISATIE

VERTREK JOS CORNELISSEN

Voor velen was Jos Cornelissen één van de bekende gezichten van FREE Nature. Jos was een beheerder van het eerste uur en al bij de oprichting van FREE Nature in 2007 voor ons werkzaam. Daarvoor al, toen wij nog deel uit maakten van ARK Natuurontwikkeling, zette hij zich met veel liefde in voor de kuddes en voor de natuur. Met het overdragen van het project Kempen~Broek eind 2017 aan Natuurmonumenten, één van de projecten waar Jos de afgelopen jaren heel veel tijd in had gestoken, kwam het moment ieder onze eigen weg in te slaan.

Behalve op het Kempen~Broek was Jos Cornelissen door de jaren heen o.a. actief in de Beuningse uiterwaarden, de Leeuwense Waard en bij Slot Loevestein. Ook heeft hij vele diertransporten voor FREE Nature uitgevoerd. Namens alle collega's bedanken we Jos voor de fijne samenwerking gedurende vele jaren en wensen hem, zijn vrouw, kinderen en kleinkinderen een mooie tijd samen toe!

WERKORGANISATIE

Eind 2018 waren er 11 mensen in loondienst bij FREE Nature, aangevuld met nog eens 5 vaste freelancers. Samen verzetten wij zo'n 11 FTE aan werkzaamheden. Begin 2018 nam FREE Nature afscheid van één van de medewerkers. Dit af-

Met de collega's van FREE Nature op excursie

scheid viel samen met het stoppen van een groot project eind 2017.

Gezamenlijk komen we zo'n 12 keer per jaar bijeen; voor beheerdersoverleggen, themada-

gen, relatiedag, vrijwilligersdag en een jaarlijkse 2-daagse. Dit om naast werkbesprekingen de onderlinge samenhang te versterken. Maar ook om ons gedachtengoed te blijven slijpen en ons kennis niveau verder te ontwikkelen. Daarnaast

Wegens een verhuizing zwaaide Fred den Dulk af als vrijwilliger. Als bedankje voor vele jaren inzet werd hij in het zonnetje gezet

vinden er vele bilaterale overleggen plaats. Doordat FREE Nature verspreid over het gehele land actief is en we met een beperkte staf werken, werken medewerkers van FREE Nature van huis uit. FREE Nature bezit geen centraal eigen kantoor.

Naast het personeel, zijn er ruim 100 vrijwilligers actief voor FREE Nature. In de Broekpolder en de Maashorst wordt gewerkt met grotere zelfstandig georganiseerde vrijwilligersorganisaties. Maar ook elders komen we veel actieve mensen tegen. Vrijwilligers ondersteunen ons o.a. bij het toezicht op de kuddes, onderhoud van rasters of middels het geven van excursies. Onze vrijwilligers hebben meestal een goede verbinding met

Kern FREE Nature 2018	
Arjen Boerman	Beheerder / voorlichter & team wildernisvlees
Esther Linnartz	Beheerder / voorlichter & kuddeadministratie
Fokko Erhart	Beheerder / voorlichter
Jan Cuypers	Toezichthouder
John de Groot	Financiële administratie
Jos Vrolijk	Directeur - bestuurder
Laura Kuipers	Toezichthouder
Linda Abbing	Beheerder / voorlichter & organisatie cursussen
Manon Willemstein	Beheerder / voorlichter
Marc Buchner	Beheerder / voorlichter & team wildernisvlees
Marijke van Rootselaar	Administratief medewerker & team wildernisvlees
Patrick van den Burg	Beheerder / voorlichter
Roeland Vermeulen	Adjunct / ecooloog / adviseur
Tanja de Bode	Beheerder / voorlichter & project management
Wilbert Verriet	Beheerder / Toezichthouder
Wouter Slors	Beheerder / voorlichter & verkoop Galloway Naardermeer

de lokale gemeenschap wat voor verankering van onze projecten zorgt. Op vrijdag 29 juni kwamen onze vrijwilligers in de Noordwaard bijeen tijdens onze jaarlijkse vrijwilligersdag.

6

RAAD VAN TOEZICHT GOVERNANCE

FREE Nature heeft een Raad van Toezicht (RvT) bestaande uit 6 personen die onbezoldigd hun werkzaamheden verrichten. In 2018 kwam de RvT 3 maal bijeen en sprak daarbij o.a. over organisatie ontwikkeling, acquisitie en communicatie strategie. Veel aandacht was er dit jaar voor de rol van FREE Nature bij de reset in de Oostvaarderplassen.

De RvT keurt jaarlijks de jaarcijfers van FREE Nature en stelt een begroting vast voor het daarop volgende boekjaar. Een eventuele investeringsagenda is hier onderdeel van.

Middels vaste kwartaalmemo's wordt de Raad van Toezicht op de hoogte gehouden van het reilen en zeilen binnen de organisatie. Meerdere malen per jaar schuift een afgevaardigde van de RvT aan bij een beheerdersoverleg of is aanwezig tijdens de vrijwilligersdag of het vakseminar. Zo wordt uitwisseling tussen de RvT en het werkveld bevorderd.

De samenstelling van de Raad van Toezicht 2018

Marja van der Tas	Voorzitter	Voormalig burgemeester Steenwijkerland
Dianne Nijland	secretaris	Directeur Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren
Georgette Leltz	lid	Programma directeur NP Hollandse Duinen
Herbert Prins	lid	Hoogleraar ecologie Wageningen Universiteit
Juun de Boer	lid	Voormalig (regio) directeur Natuurmonumenten
Wim van Gelder	lid / audit cie	Voormalig commissaris van de Koningin Provincie Zeeland

6

FINANCIËN

FREE Nature sloot het boekjaar 2018 af met een positief resultaat van €76.348,-. Naast een indexerings van de salariering voor 2019, is dit resultaat toegevoegd aan de continuïteitsreserve. FREE Nature heeft een vastgelegde beoogde reserve van 75% van de jaarlijkse vaste lasten. Dit niveau is op 31-12-2018 bereikt.

Het resultaat was hoger dan begroot en is o.a. toe te schrijven aan het stoppen van enkele minder rendabele projecten, succesvolle acquisitie op nieuwe projecten en/of verlenging van bestaande projecten welke halverwege het boekjaar af liepen. Laatst genoemde waren conservatief meegenomen in de oorspronkelijke begroting.

Ook waren er eenmalige opbrengsten toe te schrijven aan enkele adviesopdrachten en o.a. de dienstverlening rondom de reset grote grazers in de Oostvaardersplassen.

Opbrengsten verkoop wildernisvlees lagen net iets boven het begrote niveau.

Organisatiekosten waren min of meer gelijk aan begroting. Aan de ene kant was er een besparing door inkrimping van het personeelsbestand, anderzijds waren er extra kosten door meerwerk bij advisering en dienstverlening. De vervoerskosten, welke de afgelopen jaren zeer waren toegenomen zijn weer onder controle gekomen, een reductie van 34% t.o.v. 2017, waarbij kosten

	werkelijk 2018	begroot 2018	werkelijk 2017
Baten			
opbrengst (kudde)beheer	€ 670.566	€ 589.748	€ 670.723
opbrengst levende dieren	€ 15.140	€ 20.000	€ 20.927
opbrengst (wildernis)vlees	€ 278.702	€ 274.000	€ 239.441
opbrengst cursussen	€ 689	€ 6.000	€ 11.455
opbrengst advisering	€ 70.669	€ 52.200	€ 26.839
TOTAAL BATEN	€ 1.035.766	€ 941.948	€ 969.385
Lasten			
kosten (kudde)beheer	€ 273.738	€ 247.164	€ 245.303
kosten verkoop (wildernis)vlees	€ 144.792	€ 130.130	€ 98.015
cursuskosten	€ -	€ 3.000	€ 4.223
organisatiekosten	€ 539.457	€ 553.190	€ 580.812
overige kosten	€ 1.431	€ -	€ 193
TOTAAL LASTEN	€ 959.418	€ 933.484	€ 928.546
Resultaat	€ 76.348	€ 8.464	€ 40.839

Geconsolideerde staat van Baten en Lasten

bovendien lager uitvielen dan begroot. De cursus natuurlijke begrazing in de praktijk vond in 2018 geen doorgang door onvoldoende deelname. Als stichting heeft FREE Nature geen winst oogmerk. Opbrengsten worden benut voor bedrijfsinvesteringen of worden toegevoegd aan de continuïteitsreserve om deze op beoogd niveau te krijgen of te behouden.

	31-12-18	31-12-17
Activa		
Materiële vaste activa	€ 92.698	€ 75.852
Deelnemingen	€ 100	€ 100
<i>Vlottende activa</i>		
Vorraden wildernisvlees	€ 6.400	€ 52.958
Vorderingen en overlopende activa	€ 143.603	€ 69.891
Liquide middelen	€ 330.188	€ 275.148
TOTAAL	€ 572.989	€ 473.949
Passiva		
Eigen vermogen	€ 400.910	€ 324.562
Overige reserves	€ 7.500	€ 7.500
Kortlopende schulden en overlopende passiva	€ 164.579	€ 141.887
TOTAAL	€ 572.989	€ 473.949

Geconsolideerde balans

7

TOT SLOT

Op 15 mei 2019 nam Jos Vrolijk afscheid van zijn rol als directeur – bestuurder FREE Nature, dit nadat hij de jaarcijfers 2018 had opgeleverd aan de Raad van Toezicht

Ook in 2019 zetten we ons werk voort, waarbij we onze opdrachtgevers blijven ontzorgen, onze natuurgebieden blijven ontwikkelen en bovenal onze kuddes in alle vrijheid hun ding laten doen. Vanuit het gehele team willen we Jos Vrolijk graag bedanken voor zijn inzet de afgelopen jaren. We kijken terug op een mooie periode waarbij we ons verder ontwikkeld hebben. Jos heeft een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van onze nog jonge stichting.

Op 15 mei 2019 hebben we tijdens een gezellige bijeenkomst afscheid genomen van Jos in zijn rol als directeur. Dit in het bijzijn van medewerkers en Raad van Toezicht. Hierbij hebben we Jos uiteraard volop in het zonnetje gezet. Hoewel Jos zijn functie heeft neergelegd, zijn wij ervan overtuigd dat we hem niet voor het laatst heb-

ben gezien. Daarvoor is zijn passie voor natuur, vogels en vrij rondstruinen te groot.

Vanaf mei 2019 heb ik het stokje van Jos mogen overnemen. Dit doe ik met veel plezier, maar vooral ook met het gehele team van FREE Nature. Graag hopen we u blijvend te mogen verwelkomen in onze gebieden, zich verwonderend over onze kuddes en alles wat in hun kielzog onze natuur zo mooi maakt.

We zien u graag snel terug!

Met vriendelijke groet,

Roeland Vermeulen
Directeur/bestuurder (per 16 mei 2019)
FREE Nature

COLOFON

Het 'Jaarverslag 2018 FREE Nature' is een uitgave van FREE Nature

Tekst: Jos Vrolijk & Roeland Vermeulen
Redactie: Roeland Vermeulen & Marijke van Rootselaar
Foto's: Archief FREE Nature
Ontwerp: Bas Reijnen, Nijmegen

FREE Nature
Augustuslaan 36
6642 AB Beuningen
Nederland

+31 (0)6 20 44 68 30

www.freenature.nl
www.wildernisvlees.nl
info@freenature.nl

Rabobank NL30 RABO 0123 607 973
KvK 0917 2686
BTW NL8184.91.309.B.01

Alles uit deze uitgave mag worden overgenomen, mits juist geciteerd

© FREE Nature, juni 2019

